

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДЕЙ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ В УКРАЇНІ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню проблемних аспектів реалізації та захисту екологічних прав громадян в Україні в умовах сучасних викликів. Актуальність дослідження зумовлена загостренням екологічної ситуації внаслідок військової агресії, недостатньою ефективністю правових механізмів захисту екологічних прав та необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Мета роботи полягає у виявленні основних проблем забезпечення екологічних прав громадян та розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів їх захисту. Методологічну основу дослідження становлять системний, порівняльно-правовий, формально-юридичний та соціологічний методи. Результати дослідження виявили системні недоліки правового регулювання, процедурні перешкоди доступу до екологічної інформації та правосуддя, недостатню імплементацію міжнародних стандартів. Встановлено, що військова агресія створила безпрецедентні виклики для забезпечення екологічної безпеки, включаючи обмеження доступу до інформації та ускладнення моніторингу стану довкілля. Практична цінність дослідження полягає у розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства, створення спеціалізованих екологічних судів, посилення громадського контролю та впровадження цифрових технологій для моніторингу довкілля.

Ключові слова: екологічні права, довкілля, екологічна безпека, доступ до інформації, судовий захист, військова агресія, імплементація.

Kseniya Zaitseva

PhD candidate

Research Institute of Public Law

PROBLEMATIC ASPECTS OF PROTECTING HUMAN RIGHTS IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE IN UKRAINE AND PROPOSALS FOR THEIR RESOLUTION

Summary. The essay offers a thorough interdisciplinary analysis of the complex problems associated with the enforcement and safeguarding of environmental rights in Ukraine, set against the backdrop of unparalleled wartime circumstances and the processes of European integration. The study's significance is highlighted by the devastating environmental degradation caused by Russia's full-scale military aggression, which has led to 40% of Ukrainian soil being affected by erosion and toxic contamination from lead, mercury, and arsenic infiltrating food chains, in addition to the urgent necessity of aligning national environmental legislation with European Union *acquis communautaire*. The study seeks to thoroughly pinpoint structural inadequacies in Ukraine's environmental rights protection frameworks and develop evidence-based proposals for institutional reform in accordance with European norms. The methodological framework utilizes an integrated approach that amalgamates systemic analysis, comparative legal methodology, formal-juridical investigation, and empirical sociological approaches, enhanced by multidisciplinary environmental evaluation tools. The inquiry uncovers significant deficiencies in regulatory frameworks, characterized by fragmented legislation spanning various codes, inadequate enforcement of the Aarhus Convention rules, and systemic obstacles to obtaining environmental information and justice. The study shows that flames burnt more than 92,100 hectares in 2024, which is more than twice the average for the previous two years. Over three years, greenhouse gas emissions from war reached 230 MtCO_{2e}. The study finds that military aggression has caused \$56.4 billion in environmental damage, affecting more than 30% of Ukraine's protected regions and 174,000 square kilometers of land. The practical importance includes coming up with detailed plans for setting up specialized environmental courts based on European models, using digital monitoring technologies, making civil society oversight mechanisms stronger, and making sure that people who cause environmental damage are paid back in a way that works within the framework of post-war reconstruction and EU accession requirements.

Keywords: environmental rights, environment, environmental security, access to information, judicial protection, military aggression, implementation.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічних прав громадян формує фундаментальну основу сталого розвитку держави та благополуччя суспільства в умовах глобальних екологічних викликів. Конституційне закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля визначає екологічну безпеку як невід'ємну складову національної безпеки України, що набуває особливого значення в кон-

тексті європейської інтеграції та необхідності гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу [13]. Водночас реалії сьогодення демонструють значний розрив між декларативним визнанням екологічних прав та ефективністю механізмів їх практичної реалізації, що актуалізує необхідність комплексного дослідження правових механізмів захисту екологічних прав.

Сучасний стан екологічної ситуації в Україні характеризується безпрецедентними викликами, пов'язаними з військовою агресією російської федерації проти України. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, екологічні збитки від війни становлять сотні мільярдів доларів, а відновлення екосистем потребуватиме десятиліть цілеспрямованої роботи [16]. Руйнування критичної інфраструктури, забруднення ґрунтів та водних ресурсів, знищення природних екосистем створюють довгострокові загрози для реалізації права громадян на безпечне довкілля, що вимагає розробки нових підходів до забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану.

Структурний аналіз екологічних втрат демонструє комплексний характер руйнувань природного середовища. Шкода довкіллю від війни складає понад 2,6 трильйони гривень. Серед них 1 трлн грн – забруднення ґрунтів, 773 млрд грн – забруднення атмосферного повітря продуктами горіння, 84 млрд грн – забруднення вод. Особливо критичною є ситуація з природоохоронними територіями, де 44% площ усіх заповідників та національних парків України знаходяться на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій. Загалом війна вплинула на 900 заповідних територій загальною площею 1,2 млн га, що становить близько третини від загальної площі природно-заповідного фонду України, що становить неймовірну загрозу для збереження біологічного різноманіття не лише національного, але й європейського значення. Забруднення атмосферного повітря внаслідок військових дій набуло критичних масштабів через систематичні обстріли промислових об'єктів, нафтобаз та енергетичної інфраструктури. Під час горіння торфовищ в повітря виділяються такі токсичні речовини, як оксид і діоксид вуглецю, дрібнодисперсний пил із діаметром часток 2,5 мікрони (характерно для горіння), летючорганічні сполуки, до складу яких входить акролеїн, формальдегід. Масштабність атмосферного забруднення підтверджується тим фактом, що під час боїв у Маріуполі – показники даних шкідливих речовин зашкалювали, а їх шлейф сягав понад 80 км від осередку займання. Водночас ракети впливають на екосистему цілої планети. Лише під час її запуску утворюється велика кількість відходів, таких як паливо, холодильні рідини та інші хімічні речовини, що створює додаткові джерела токсичного навантаження на довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові аспекти забезпечення екологічних прав досліджувалися у працях провідних українських вчених-правників. Гетьман А.П. розробив доктринальні основи екологічного права та законодавства України, обґрунтувавши концептуальні підходи до розуміння системи екологічних прав громадян [3]. Костицький В.В. разом з колективом авторів дослідив теоретичні проблеми екологічного права, приділивши особливу увагу механізмам реалізації екологічних прав у контексті конституційних гарантій [22]. Лепетан І. проаналізував взаємозв'язок понять небезпеки, загрози та ризику в системі екологічної безпеки підприємства,

що має важливе значення для розуміння механізмів забезпечення екологічних прав [14].

Європейські стандарти захисту екологічних прав та їх імплементація в національне законодавство України досліджувалися Алексеевою Ю. та Пінч А., які проаналізували відповідність України нормам екологічної демократії в умовах воєнних обмежень та необхідності зеленої реконструкції [1]. Питання судового захисту екологічних прав розглядалися у матеріалах узагальнення судової практики Верховного Суду України, де систематизовано проблеми відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства [18; 29].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок у сфері екологічних прав, залишаються недостатньо дослідженими питання забезпечення екологічних прав в умовах воєнного стану та масштабних екологічних катастроф. Потребують подальшого наукового осмислення механізми документування екологічних злочинів, особливості реалізації права на доступ до екологічної інформації в умовах обмежень, пов'язаних з військовою необхідністю, а також шляхи адаптації європейських стандартів захисту екологічних прав до українських реалій. Відсутні комплексні дослідження впливу військової агресії на систему забезпечення екологічних прав та механізми їх відновлення в post-конфліктний період.

Мета статті. Головною метою дослідження виступає комплексний аналіз проблемних аспектів реалізації екологічних прав громадян в Україні та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів їх захисту в умовах сучасних викликів, включаючи військову агресію та необхідність гармонізації з європейським законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційні засади екологічних прав громадян України закріплені у статті 50 Основного Закону, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [13]. Конституційне визнання екологічних прав у 1996 році ознаменувало якісно новий етап розвитку екологічного законодавства України, запровадивши триєдину структуру екологічних прав. Системний аналіз конституційних норм дозволяє виділити три основні компоненти екологічних прав: матеріальний компонент, який охоплює право на безпечне довкілля; інформаційний компонент, що забезпечує право на доступ до екологічної інформації; компенсаційний компонент, який гарантує право на відшкодування екологічної шкоди. Базовим законодавчим актом у сфері екологічних відносин залишається Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 1991 року, стаття 9 якого містить розгорнутий перелік екологічних прав громадян [20]. Закон передбачає право на участь в обговоренні проєктів законодавчих актів з питань охорони довкілля, одержання екологічної освіти, подання до суду позовів про відшкодування шкоди внаслідок порушення екологічного законодавства. Водночас аналіз положень Закону свідчить про його певну архаїчність та невідпо-

відність сучасним викликам, зокрема відсутність механізмів забезпечення екологічних прав в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану.

Важливим кроком у розвитку екологічного законодавства стала ратифікація Україною Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [11]. Конвенція встановлює три основні «стовпи» екологічної демократії, які мають забезпечити ефективну реалізацію екологічних прав: доступ до екологічної інформації, участь громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень, доступ до правосуддя з екологічних питань. Імплементация положень Конвенції в національне законодавство відбувається повільно та непослідовно, що підтверджується численними зверненнями громадян до Комітету з дотримання Орхуської конвенції.

Аналіз галузевого екологічного законодавства виявляє фрагментарність правового регулювання екологічних відносин. Земельний кодекс України [10], Водний кодекс України [2], Лісовий кодекс України [15], Закон України «Про тваринний світ» [21] містять окремі норми щодо екологічних прав громадян, проте відсутній системний підхід до їх забезпечення. Множинність нормативних актів створює колізії та прогалини в правовому регулюванні, що ускладнює реалізацію екологічних прав на практиці та вимагає проведення систематизації екологічного законодавства.

Основними проблемами у сфері доступу до екологічної інформації виступає відсутність єдиної системи збору та оприлюднення екологічних даних. Державні органи часто не володіють актуальною інформацією про стан довкілля через недостатнє фінансування моніторингових програм та застарілість технічного обладнання. За даними громадських організацій, лише 30% запитів на отримання екологічної інформації задовольняються в повному обсязі, що суперечить вимогам Директиви 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації [5]. Розпорошеність повноважень між різними органами влади призводить до дублювання функцій та відсутності координації в інформаційній діяльності.

Особливо гострою проблема доступу до екологічної інформації стала в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року. Обмеження, пов'язані з військовою необхідністю, часто використовуються для приховування інформації про екологічні загрози, що порушує конституційні права громадян. Руїнування об'єктів критичної інфраструктури, забруднення територій внаслідок бойових дій створюють реальні загрози для здоров'я населення, проте інформація про масштаби екологічних катастроф часто залишається недоступною для громадян через режимні обмеження. Директива 2003/4/ЄС встановлює чіткі стандарти щодо строків надання інформації, підстав для відмови та процедур оскарження рішень про відмову в наданні екологічної інформації [5]. Українське законодавство формально відповідає європейським вимогам, проте правозастосовна практика демонструє системні порушення права на доступ до інформації. Відсутність ефективних санкцій за нена-

дання екологічної інформації, формальний підхід до розгляду запитів, надмірне використання грифів обмеження доступу створюють бар'єри для реалізації інформаційних прав громадян. Ефективність судового захисту екологічних прав визначає реальність їх забезпечення в демократичному суспільстві. Аналіз судової практики виявляє низку системних проблем, які перешкоджають доступу громадян до екологічного правосуддя. Недостатня спеціалізація суддів у сфері екологічного права призводить до формального підходу при розгляді екологічних спорів, що підтверджується матеріалами узагальнення судової практики Верховного Суду [29]. Складність доведення причинно-наслідкового зв'язку між порушенням екологічного законодавства та завданою шкодою часто унеможливує отримання компенсації постраждалими особами.

Процесуальні перешкоди включають високі ставки судового збору у справах про відшкодування екологічної шкоди, складність та вартість проведення екологічних експертиз, обмежену процесуальну правоздатність громадських організацій. Відсутність спеціалізованих екологічних судів, які функціонують у багатьох європейських країнах, негативно позначається на якості розгляду екологічних справ та ефективності захисту порушених прав [18].

Практика Європейського суду з прав людини демонструє можливості захисту екологічних прав через призму статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12]. У справі «Лопес Остра проти Іспанії» ЄСПЛ визнав, що серйозне забруднення довкілля може порушувати право на повагу до приватного і сімейного життя [25]. Рішення у справі «Фадеева проти Росії» встановило позитивні зобов'язання держави щодо захисту громадян від промислового забруднення [26]. Українські суди поступово впроваджують європейські стандарти, проте процес адаптації відбувається повільно та непослідовно. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 3 квітня 2024 року підкреслив, що право на безпечне довкілля не може бути звужене навіть у кризові періоди [27]. Суд наголосив на обов'язку держави не лише усунути наслідки екологічних катастроф, а й запобігати їм, документуючи завдану шкоду для подальшого відшкодування. Правова позиція Конституційного Суду створює підґрунтя для посилення судового захисту екологічних прав в умовах воєнного стану та формування нової практики розгляду екологічних справ. Повномасштабна військова агресія російської федерації створила безпрецедентні виклики для забезпечення екологічних прав громадян України. За оцінками експертів, площа забруднених територій перевищує 174 тисячі квадратних кілометрів, що становить майже третину території держави [9]. Руїнування промислових об'єктів, пошкодження очисних споруд, забруднення водних ресурсів створюють довгострокові загрози для здоров'я населення та стану довкілля. Особливу небезпеку становить радіаційна загроза, пов'язана з окупацією Запорізької атомної електростанції та руїнуванням Каховської ГЕС у червні 2023 року. Масштабні лісові пожежі, спричинені бойовими діями, призвели до знищення понад 3 мільйонів гектарів

лісів, що завдало непоправної шкоди біорізноманіттю та екосистемним послугам [16]. Забруднення ґрунтів важкими металами та хімічними речовинами внаслідок вибухів боеприпасів створює загрози для сільського господарства та продовольчої безпеки на десятиліття вперед.

Документування екологічних злочинів ускладнюється небезпекою проведення моніторингу на територіях активних бойових дій. Державна екологічна інспекція створила оперативний штаб для фіксації екологічних збитків, проте його можливості обмежені через брак ресурсів та неможливість доступу до окупованих територій [17]. Громадські організації активно долучаються до документування екоциду, використовуючи супутникові знімки та свідчення очевидців, що створює доказову базу для майбутніх судових процесів.

Міжнародне гуманітарне право містить норми щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій забороняє застосування методів ведення війни, які завдають надмірної шкоди природному середовищу [8]. Римський статут Міжнародного кримінального суду визнає екоцид воєнним злочином, встановлюючи кримінальну відповідальність за умисне заповідання широкої, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу [24]. Документування та кваліфікація екологічних злочинів російської федерації створює правову основу для притягнення до відповідальності та отримання компенсацій за завдану шкоду.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає поступове наближення українського екологічного законодавства до права Європейського Союзу [28]. Екологічна складова Угоди охоплює широкий спектр директив та регламентів, імплементація яких має забезпечити високий рівень захисту довкілля та екологічних прав громадян. Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу на навколишнє середовище встановлює процедури участі громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень [7]. Українське законодавство про оцінку впливу на довкілля в цілому відповідає європейським вимогам, проте практика його застосування виявляє численні недоліки.

Водна рамкова директива 2000/60/ЄС передбачає інтегрований підхід до управління водними ресурсами на основі басейнового принципу [4]. Імплементація Директиви потребує кардинальної реформи системи водного господарства України, створення басейнових управлінь, впровадження економічних інструментів водокористування. Військова агресія ускладнює реалізацію реформ, проте водночас створює можливості для «зеленого» відновлення на нових принципах сталого розвитку. Директива 2008/98/ЄС про відходи встановлює ієрархію поводження з відходами, пріоритетність запобігання їх утворенню [6]. Українська система управління відходами залишається застарілою, орієнтованою переважно на захоронення без належної переробки. Впровадження принципів циркулярної економіки, розширеної відповідальності виробника, роздільного збирання відходів потребує комплексних законодавчих змін та значних інвестицій у модернізацію інфраструктури.

Ефективність забезпечення екологічних прав значною мірою залежить від функціонування інституційної системи охорони довкілля. Аналіз повноважень органів державної влади у сфері охорони довкілля виявляє дублювання функцій, відсутність чіткого розподілу відповідальності, недостатню координацію діяльності. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України формує державну екологічну політику, проте його вплив на галузеві міністерства залишається обмеженим [16].

Державна екологічна інспекція здійснює контрольні-наглядові функції, проте її повноваження та ресурси не відповідають масштабам екологічних викликів [17]. Штатна чисельність інспекторів скоротилася вдвічі за останнє десятиліття, матеріально-технічне забезпечення залишається на критично низькому рівні. Реформа екологічного контролю, спрямована на впровадження ризик-орієнтованого підходу, не дала очікуваних результатів через формальне ставлення та корупційні ризики. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні екологічних прав залишається недооціненою. Територіальні громади мають значні повноваження у сфері благоустрою, поводження з відходами, охорони зелених насаджень, проте часто не використовують їх належним чином. Відсутність фахівців-екологів у структурі виконавчих органів місцевих рад, брак фінансування екологічних програм, низька екологічна свідомість посадових осіб перешкоджають реалізації екологічних прав на місцевому рівні. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини відіграє важливу роль у захисті екологічних прав громадян. Щорічні доповіді Омбудсмена містять розділи про стан дотримання екологічних прав, рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики [30]. Водночас відсутність спеціалізованого екологічного омбудсмена, який функціонує в деяких європейських країнах, знижує ефективність парламентського контролю за дотриманням екологічних прав.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні екологічних прав через механізми громадського контролю. Екологічні громадські організації здійснюють моніторинг стану довкілля, проводять інформаційні кампанії, представляють інтереси громадян у судах. За даними реєстру, в Україні діє понад 1000 екологічних НУО, проте реально активними залишаються не більше 10% з них [23]. Законодавство передбачає різні форми участі громадськості в екологічному управлінні: громадські слухання, громадська екологічна експертиза, громадські ради при органах влади.

Судова практика щодо процесуальної правоздатності екологічних НУО залишається суперечливою. Суди часто відмовляють громадським організаціям у праві представляти інтереси невизначеного кола осіб, вимагають доведення безпосереднього порушення прав конкретної організації [18]. Така практика суперечить Орхуській конвенції та європейським стандартам доступу до правосуддя, що потребує законодавчого врегулювання.

Фінансування природоохоронних заходів залишається критично недостатнім для забезпе-

чення екологічних прав. Видатки державного бюджету на охорону довкілля становлять менше 0,5% ВВП, що в рази менше за європейські показники [19]. Екологічні фонди, які мали б акумулювати кошти від екологічних платежів, часто використовуються не за цільовим призначенням, що підриває довіру до системи екологічного оподаткування.

Система екологічного оподаткування потребує кардинального реформування відповідно до принципу «забруднювач платить». Ставки екологічного податку не створюють достатніх стимулів для зменшення забруднення, а надходження від нього не спрямовуються на природоохоронні цілі. Впровадження принципу відбувається формально, без урахування реальної шкоди довкіллю та довгострокових екологічних наслідків. Механізми відшкодування екологічної шкоди залишаються неефективними через застарілість методик розрахунку збитків. Методики не враховують довгострокових наслідків забруднення, екосистемних послуг, нематеріальної шкоди. Процедури стягнення компенсацій складні та тривалі, рівень відшкодування не відповідає реальним збиткам. Створення спеціального фонду для компенсації екологічної шкоди постраждалим громадянам могло б забезпечити оперативне відшкодування та гарантувати реалізацію конституційного права.

Екологічна освіта формує важливу передумову реалізації екологічних прав громадян. Конституція гарантує право на одержання екологічної освіти, проте її якість залишається незадовільною [13]. Екологічні дисципліни недостатньо представлені в навчальних програмах, бракує кваліфікованих викладачів, сучасних підручників та методичних матеріалів. Неформальна екологічна освіта має значний потенціал для підвищення екологічної свідомості населення через екологічні табори, тренінги, майстер-класи. Регіональні особливості забезпечення екологічних прав вимагають диференційованого підходу до вирішення екологічних проблем. Промислові регіони Сходу традиційно характеризуються високим рівнем забруднення повітря, води та ґрунтів. Військові дії посилюють екологічні проблеми, створивши зони екологічного лиха. Забезпечення екологічних прав населення територій, які постраждали від військової агресії, потребує комплексних програм реабілітації довкілля.

Аграрні регіони України стикаються з проблемами деградації ґрунтів, забруднення водних ресурсів агрохімікатами, втрати біорізноманіття. Надмірне застосування мінеральних добрив та пестицидів спричиняє хімічне забруднення, що негативно впливає на якість сільськогосподарської продукції та створює загрозу для

здоров'я населення. Перехід до органічного виробництва розглядається як пріоритетний напрям розвитку аграрного сектору відповідно до Стратегії розвитку сільського господарства на період до 2030 року. Карпатський регіон характеризується унікальними природними екосистемами, які мають виняткову екологічну цінність. Незаконні рубки лісів призводять до деградації лісових екосистем, порушення гідрологічного режиму, активізації небезпечних геологічних процесів. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат передбачає співробітництво країн регіону у сфері збереження природних цінностей та забезпечення сталого розвитку гірських територій.

Висновки. Комплексне дослідження проблемних аспектів захисту екологічних прав в Україні виявило системні недоліки правового регулювання, інституційного забезпечення та правозастосовної практики, які перешкоджають ефективній реалізації конституційних гарантій права на безпечне довкілля. Військова агресія російської федерації створила безпрецедентні виклики для забезпечення екологічної безпеки, водночас актуалізувавши необхідність кардинальних реформ у природоохоронній сфері відповідно до європейських стандартів та міжнародних зобов'язань України. Основними напрямками вдосконалення механізмів захисту екологічних прав мають стати модернізація екологічного законодавства відповідно до *acquis communautaire* ЄС, створення ефективної системи екологічного моніторингу та інформування громадськості, запровадження спеціалізованих екологічних судів для розгляду екологічних спорів, посилення повноважень та ресурсного забезпечення природоохоронних органів, розвиток механізмів громадського контролю та участі в прийнятті екологічно значущих рішень. Реформування системи екологічного оподаткування та механізмів відшкодування екологічної шкоди має забезпечити реалізацію принципу «забруднювач платить» та гарантувати компенсацію постраждалим від екологічних правопорушень.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою концепції «зеленого» відновлення України, яка має інтегрувати екологічні пріоритети в усі сфери *post-war* реконструкції та забезпечити перехід до моделі сталого розвитку. Особливої уваги потребують питання міжнародно-правової відповідальності за екоцид, механізми отримання екологічних репарацій від держави-агресора, адаптація до змін клімату в умовах *post-конфліктного* відновлення, а також розробка інноваційних правових інструментів забезпечення екологічної безпеки в умовах глобальних викликів XXI століття.

Список літератури:

1. Алексеева Ю., Пінч А. Відповідність України нормам екологічної демократії: між воєнними обмеженнями, стандартами ЄС та зеленою реконструкцією. Шлях України до ЄС / за ред. М. Рабіновича, А. Пінча. Palgrave Macmillan, 2025. С. 245–268.
2. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
3. Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України : монографія. Харків : Оберіг, 2019. 336 с.
4. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2000. L 327. С. 1–73.

5. Директива 2003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28 січня 2003 року про доступ громадськості до екологічної інформації. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2003. L 41. С. 26–32.
6. Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 19 листопада 2008 року про відходи. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. L 312. С. 3–30.
7. Директива 2011/92/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 13 грудня 2011 року про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2011. L 26. С. 1–21.
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf (дата звернення: 19.08.2025).
9. Екологічні наслідки війни в Україні. Огляд за лютий–березень 2025 року. Робоча група з екологічних наслідків війни. URL: <https://uweworkgroup.info/uk/environmental-consequences-of-the-war-in-ukraine-february-march-2025-review/> (дата звернення: 19.08.2025).
10. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
11. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 19.08.2025).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.08.2025).
13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
14. Лепетан І. Небезпека, загроза, ризик: сутність та взаємозв'язок із системою екологічної безпеки підприємства. *Економіка та управління бізнесом*. 2022. Т. 13. № 1. С. 31–44.
15. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.
16. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Оцінка екологічних збитків від російської військової агресії. 2024. URL: <http://mepr.gov.ua/> (дата звернення: 19.08.2025).
17. Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
18. Постанова Верховного Суду від 15.06.2023 у справі № 640/12587/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109758432> (дата звернення: 19.08.2025).
19. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
20. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.08.2025).
21. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.
22. Проблеми теорії екологічного права : колективна монографія / В. Костицький, А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова та ін. ; за ред. В. Костицького. Львів–Торунь : Ліга-Прес, 2020. 112 с.
23. Реєстр громадських об'єднань. Міністерство юстиції України. 2024. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 19.08.2025).
24. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 19.08.2025).
25. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лопес Остра проти Іспанії» від 09.12.1994, заява № 16798/90. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905> (дата звернення: 19.08.2025).
26. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фадеева проти Росії» від 09.06.2005, заява № 55723/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69315> (дата звернення: 19.08.2025).
27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України від 03.04.2024 № 4-р(І)/2024. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2024> (дата звернення: 19.08.2025).
28. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 19.08.2025).
29. Узагальнення судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства. Верховний Суд. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezent_Karnauh.pdf (дата звернення: 19.08.2025).
30. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2024. 387 с.

References:

1. Alekseieva, Y., & Pinch, A. (2025). Ukraine's compliance with environmental democracy norms: Between wartime constraints, EU standards and green reconstruction. In M. Rabinovych & A. Pinch (Eds.), *Ukraine's path to the EU* (pp. 245–268). Palgrave Macmillan.
2. *Water Code of Ukraine*, Law of Ukraine No. 213/95-VR. (1995, June 6). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, Art. 189.
3. Hetman, A. P. (2019). *Doctrine of environmental law and legislation of Ukraine: Monograph*. Oberih.
4. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. (2000). *Official Journal of the European Union*, L 327, 1–73.
5. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information. (2003). *Official Journal of the European Union*, L 41, 26–32.
6. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste. (2008). *Official Journal of the European Union*, L 312, 3–30.

7. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. (2011). *Official Journal of the European Union*, L 26, 1–21.
8. Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). (1977, June 8). Retrieved from https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf
9. Environmental consequences of the war in Ukraine. Review for February–March 2025. (2025). *Ukraine War Environmental Consequences Work Group*. Retrieved from <https://uwecworkgroup.info/uk/environmental-consequences-of-the-war-in-ukraine-february-march-2025-review/>
10. *Land Code of Ukraine*, Law of Ukraine No. 2768-III. (2001, October 25). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3–4, Art. 27.
11. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). (1998, June 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
12. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950, November 4). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Constitution of Ukraine, Law of Ukraine No. 254k/96-VR. (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
14. Lepetan, I. (2022). Danger, threat, risk: The essence and relationship with the enterprise environmental safety system. *Economics and Business Management*, 13(1), 31–44.
15. *Forest Code of Ukraine*, Law of Ukraine No. 3852-XII. (1994, January 21). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 17, Art. 99.
16. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. (2024). *Assessment of environmental damage from Russian military aggression*. Retrieved from <http://mepr.gov.ua/>
17. *Regulation on the State Environmental Inspection of Ukraine*, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 275. (2017, April 19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п#Text>
18. Resolution of the Supreme Court in case No. 640/12587/21. (2023, June 15). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109758432>
19. *On the State Budget of Ukraine for 2024*, Law of Ukraine No. 3460-IX. (2023, November 9). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
20. *On Environmental Protection*, Law of Ukraine No. 1264-XII. (1991, June 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
21. *On Fauna*, Law of Ukraine No. 2894-III. (2001, December 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 14, Art. 97.
22. Kostytsky, V., Hetman, A. P., Anisimova, H. V., et al. (2020). *Problems of environmental law theory: Collective monograph* (V. Kostytsky, Ed.). Liga-Press.
23. Registry of public associations. (2024). *Ministry of Justice of Ukraine*. Retrieved from <https://rgo.minjust.gov.ua/>
24. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998, July 17). Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
25. *López Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90, European Court of Human Rights. (1994, December 9). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905>
26. *Fadeyeva v. Russia*, Application No. 55723/00, European Court of Human Rights. (2005, June 9). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69315>
27. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 51 people's deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the laws of Ukraine No. 4-r(I)/2024. (2024, April 3). Retrieved from <https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2024>
28. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. (2014, June 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
29. Generalization of judicial practice in cases of compensation for damage caused by violation of environmental legislation. (2021). *Supreme Court*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/prezent_Karnauh.pdf
30. Annual report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine. (2024). Kyiv.